

ՐԵՒԿԱՏՈՒԱԾ ՆԱԽԱՃԱԾ

Բյուրները զարդարուել էին կանաչ զգեստով, գաշտերը զուգուել էին ծաղիկներով, անտառներում ճուռոցում էին թըռչունները, արևը պայծառ փայլում և ծաղիկներն անոյշ բոյբ էին սփռել շուրջը: Ամբողջ բնութիւնը, կարծես, բողբոջել էր կամենում այն աւեր ու մահի դէմ, որ պատերազմն ու մարդկային ատելութիւնը առատ կերպով սփռել էին այդ երկրում:

Երևացող բյուրներից մէկի վրայ, որի ստորոտով օձապտոյտ գալիս-անցնում էր փոշոտ ճանապարհը, կանգնած էր մի սիրուն, կոկիկ և ճանապարհորդին դէպի ինքը հրաւիրող մի տուն: Տան առաջը փռուել, կանաչին էր տալիս զմրուխտ հագած մի մարմանդ, լիքը ծաղկած և բացուած վարդենիներով, իսկ մէջ տեղը բարձրանում էր մի բարձրուղեշ, գեղեցիկ շագանակենի և իւր փարթամ գազաթի սաղարթով պաշտպանում էր արևի կիզող ճառագայթներից հրաշալի վարդերը:

Այդ ուրախ, բանաստեղծական անկիւնը, կարծես, ստեղծուած էր ուրախութեան ու բազդաւորութեան համար միայն, այն ինչ այդտեղ վիշտն ու թախիժն էին բոյն դրել:

Ամեն օր, երբ արևի կիզող տապը մի քիչ մեղմանալուց յետոյ, մարմանդն էր իջնում և վարդենիների մէջ տխրադէմ զբօսնում էր 35—40 տարեկան մի կին, ամբողջապէս սևեր հագած:

Տասն ամիս էր, ինչ այրիացել էր: Ամուսինն սպանուել էր պատերազմի դաշտում: Միբաժ մարդուն կորցնելուց յետոյ, իւր բոլոր սէրն ու յոյսերը կենդրոնացրել էր իւր միակ որդու վրայ, մի տասնեկինը տարեկան պատանի, որի հոգեկան յատկութիւնները և մտաւոր կարողութիւնները վշտացած մօր սրտի միակ մխիթարութիւնն ու սփոփանքն էր:

Բայց, ինչպէս որ սովորաբար լինում է, վիշտն ու թշուառութիւնը մի անգամ գալով-գնալով չեն բաւականանում: Պատերազմի հէնց սկզբից, որդին մի քանի անգամ էր կրկնել և

խնդրել, որ իրեն պատերազմող բանակն ուղարկեն, բայց միշտ էլ անյաշողութեան էր հանդիպել: Վառ հայրենասիրութիւնը և երիտասարդական արիւնն այնպէս հասցրին, որ մի գեղեցիկ օր որդին ոտքով-գլխով անյետացաւ: Հօր մահից վեց ամիս յետոյ պատահեց այդ դէպքը:

Որդու հետանալու հետեւեալ օրը, վշտից ընկճուած և սըրտի անձուկով մաշուող մայրը մի նամակ է ստանում հետեւեալ ըովանդակութեամբ. «Անգին, սիրելի մայրիկ, ներիր ինձ. իմ ոյժերիցս վեր է կողմնակի, անհոգ դիտողի դեր կատարել մեր-շուրջը կատարուող դէպքերի նկատմամբ: Թող Աստուած պահէ պահպանէ քեզ: Ես պարտաւոր եմ գնալ հայրենիքի պաշտպանութեան ընկնողներին շարքը լրացնել և հօրս վրէժը լուծել»:

Պեղծ կիներն այժմ կրկնակի տանջանքի մէջ էր ընկել, — որդու և էր հանգուցեալ ամուսնուն և անհանգստանում կենդանի որդու մասին:

Մայիսուան այդ սքանչելի օրը նստած էր վայրի-վարդենու ստուերի տակ, սիզապատ հողաթումբ նստարանի վերայ: Ձեռքին բռնել էր մի գիրք, բայց առանց բանալու, խորասուզուել էր մտածմունքների ծովի մէջ:

Արգէն կէս օր էր և արևն սկսել էր խիստ այրել: տիկինն ելաւ և քայլերն ուղղեց դէպի տունը. նորան յետեց սպանական փոքրիկ շնիկը: Այդ շունը իւր որդու մանկութեան ընկերն էր և որդու բացակայելուց յետոյ մի քայլ չէր հեռանում տիկնոջից:

Պարտէզ նայող դռան շէմքի վրայ երևեցաւ պառաւ աղախինը և հարցրեց տիրուհուն՝ արդեօք նախաճաշ տալու ժամանակը չէ:

— Ի՛նչ սպասեցէք, Մազթաղինէ, եղանակը հիանալի է, երևի հօրաքոյր Անոյշը կգայ հետս նախաճաշ անելու. այսօր նորա այցելութեան օրն է:

Եւ նստեց տան պատշգամբի առաջ, սպասելով հօրաքոյր զբաղուն և ժամանակ-ժամանակ աչքն այն կողմը ձգելով, որտեղից պիտի հիւրը երևար: Բայց շուտով նորա ուշադրութիւնը գրաւեց բոլորովին հակառակ կողմով: Տիկինը նկատեց, որ անտառից դէպի իւր տունն եկող ճանապարհի պտոյտի վրայ երևեցաւ մի ձիաւոր, որ փոշու ամպի մէջ կորած իրենց կողմն էր արշաւում սրնթաց: Ի՛նչ յետոյ արևի ճառագայթների տակ կարելի էր նկատել փայլփլող ոսկէզօծ ուսադիրները: Ամենայն հաւանականութեամբ մի սպայ էր ձիաւորը: Միտտ յուզուած, լարուած ուշադրութեամբ դիտում էր նորա բռնած ճանապարհը,

11A-1223



երբ յանկարծ եկողը ձիուց վայր գլորուեց: «Լիրաւորուած է՝ — անցաւ տիկնոջ մտքովը. բայց մի վայրկեան անց սպան արագ վազում էր ճանապարհով, իսկ ձին, երևի ուժասպառ լինելով աներևակալելի արագ վազելից, անշարժ պառկած էր դետնի վրայ: Սպան վազում էր դէպի բլուրը և մեծ ճանապարհից շեղուելով, փոքրիկ կածանով դէպի իւր տունը դիմեց: Գլխաբաց, հեիհե, դեռ ճանապարհից, բաւական հեռուից, վազելու ժամանակ կանչեց.

— Ի սէր Աստուծոյ, աղաչում եմ ձեզ, ազատեցէք ինձ... Պէտք է կարևոր տեղեկութիւններ հասցնեմ զլիւսաւոր բանակը... Թշնամիները հալածում են ինձ... կամենում են կարևոր թըղթերը խլիլ և եթէ յաջողեցնեն— մենք կորած ենք: Յանուն հայրենիքի, աղաչում եմ, թաղցրէք ինձ:

— Բայց իրտեղ թագցնեմ ձեզ, ասաց կինը յուզուած:

Եւ միևնոյն վայրկենին էլ, կարծես ներշնչուած, մի յաջող մտքով, գլխով նշանացի հրաւիրեց հետեւի իրեն: Անցան երկար սրահով և դուրս եկան տան յետի բակը: Սայլատնից հանեց մի երկար պարան, որի ծայրին կար մի երկաթէ կեռ. նշանացի ցոյց տուեց իրեն ուղեկցողին՝ առնել պատին յենած սանդուղար և դնել հինաւուրց, բարձր և թանձր սաղարթով կնձենուն:

— Սորանից լաւ թագստի տեղ առաջարկել չեմ կարող ձեզ: Երկաթէ կեռով պարանը ձեզ պէտք կըայ իջնելու ժամանակ: Բարձրացէք շուտով, ծառի վերին մասում մի փշակ կայ, թագնուեցէք նորա մէջ: Երբէք չեն կռահիլ, որ այդտեղ էք թագնուած:

Դեռ ևս խօսքը չէր վերջացրել, որ սպան անհետացաւ արդէն փշակի մէջ:

— Կենդանութեան ոչ մի նշան չցոյց տաք, աւելացրեց տիկինը,— և հանգիստ եղէք:

Սանդուղարը կրկին սայլատուն տարաւ և տան շուրջը մի պտոյտ անելով, նորից եկաւ տան մուտքի սանդուղստի առաջ, որով արդէն պառաւ հօրաբոյրն էր բարձրանում, յենուած իւր անբաժան գաւազանի վրայ. պառաւը, համարեա, կուրացած էր:

Ողջունելուց յետոյ Շուշանը հօրաբոյր թէն անցնելով, առաջնորդեց սեղանատուն և պատուիրեց նախաճաշ տալ:

Ոչ մի խօսք չստաց նոր պատահած դէպքի մասին և ամեն ջանք գործ էր դնում ներքին յուզումը ծածկելու համար, որպէսզի հօրաբոյրը չվախենար,

Երկու բողոքից յետոյ Մազթաղինէն սեղանի վրայ դրեց համով պատրաստած, տապակած վառեկները:

— Մազթաղինէ, ասաց մեծաբելի պառաւը, հրամայեցէք, խնդրեմ, կառապանին՝ տուն երթայ և ժամը հինգի մօտերը գայ ինձ տանելու:

— Շատ բարի, տիրուհի:

Հօրաքոյրն ու Շուշանը սկսեցին նախաճաշ անել:

— Գիտես, սիրելի Շուշիկ, այլ ևս քեզ մօտ չպէտք է դամ, մինչև որ այս սարսափելի պատերազմը չվերջանայ: Կատարեալ անմտութիւն է ինձ նման մէկի համար, որ պառաւութիւնից շարժուել չեմ կարողանում, դեռ վրան էլ կուրութիւնս աւելացրու, երթեկեկ այնպիսի ճանապարհներով, որտեղ թշնամու զինուորները օր ցերեկով են կողոպտում ու թալանում: Ամեն անգամ այստեղ զալիս դողում եմ երկիւղից, թէ նոցա ձեռքը կընկնեմ:

Այրի տիկինը լսում էր և հակառակ իւր կամքի չէր կաշքողանում զսպել իւր ներքին յուզումը:

Չարմացած այդ լուրթեան վրայ, պառաւը հարցրեց.

— Ի՞նչ է պատահել քեզ, Շուշիկ. ինչո՞ւ ես լուռ նստել. և ինչպէս երևում է ոչինչ էլ չես ուտում. ափսոս, վառեկներն այնպէս համով են պատրաստուած... Ձէ, այդպէս չի լինի, Շուշիկ, պէտք է զսպես քեզ, պէտք է մի քիչ աւելի հոգեկան ոյժ ունենաս:

— Հօրաքոյր, ասաց տիկինը, բոլորովին լացակմած, մի՞թէ կարող եմ հանգիստ նստել և բան ուտել, երբ սիրտս կտորկտոր է լինում թախիծից: Ո՛րտեղ է, արդեօք, այս բապէիս որդիս, կենդանի է, թէ...

— Մարսափելի բան է պատերազմը, ինքն իրեն քթի տակ խօսում էր պառաւը. և ինչո՞ւ մարդիկ չպէտք է կարողանան խաղաղ ապրել իրար հետ: Մի՞թէ աշխարհս այնքան նեղ է, որ ամենքին էլ լայն-արձակ տեղ չհասնէր, քրթմնջում էր նա:

Այդ բողոքին պարտիզից աղմկող ձայներ լսուեցան: Անհանգստութիւնից յուզուող Շուշանիկն ելաւ մուտքի սանդուղտներէ վրայ և տեսաւ Մազթաղինէին, որ խօսում էր օտարազգի մի սպայի հետ, որին շրջապատել էին տասներկու զինուոր: Նա մօտեցաւ տիկնոջը, կռահելով որ տանտիրուհին պիտի լինէր: Գլուխ տուեց և բաւական ուղիղ լեզուով, բայց օտար արտասանութեամբ, ասաց.

— Ներեցէք, տիկին. մեզ մի քանի տեղեկութիւններ են պէտք. որոնում ենք մի սպայի, որ այստեղ է թաքնուած,

որովհետև դետնի վրայ թողած հետքերից երևում է, որ նա վայր է ընկել ձիուց, յետոյ այստեղ է վազել-եկել և այլ ևս այստեղից դուրս չէ եկել: Ձէլք հաճիլ տեղեկացնել մեզ, թէ ձրտեղ է նա:

Այդ փոքրիկ ճառը, որ սպան արտասանեց փքուն ոճով ու ձայնով, խիստ գրգռեց տիկնոջը: Ալ-կարմիր արիւնը զարկեց նորա դժգոյն դէմքին և նա բոլորովին շիկնեց. հպարտ հայեացք ձգեց սպայի վրայ և սասց.

—Դուք հաւատացած էք, որ այդ սպան այստեղ է, ուրեմն, որոնեցէք:

—Որոնե՞ք: Բաւական երկար ժամանակ կկորցնենք դորա համար: Աւելի հեշտ ու կարճ կլինի ասէք, թէ ձրտեղ է թագնուած. և դուք, անշուշտ, գիտէք այդ:

—Գիտեմ, թէ չգիտեմ, այդ միևնոյն է. և թէ չգիտեմ ուրեմն ձեզ տեղն ասել չեմ կարող, իսկ եթէ գիտեմ—մատնել չեմ կարող:

—Հաւատացած եմ, որ անշուշտ գիտէք, ընդհատեց խօսակցութիւնը սպան խիստ գրգռուած ձայնով: Հրամայում եմ իսկոյն ասէք՝ որտեղ է նա:

—Օ՛, պարոն սպայ, ձեր եռանդը չսփազանց գովելի է, բայց դուք մտածում էք, որ ևս ձեր հրամանատարութեան տակ զտնուածների թուին չեմ պատկանում: Այստեղ՝ ես իմ տանս մէջն եմ և ոչ ոք իրաւունք չունի հրամայել ինձ՝ իմ տանս մէջ: Դուք պնդում էք, թէ այն մարդը, որին որոնում էք, իմ տանս է թագնուած. արտօնում եմ ձեզ, որոնեցէք նորան:

Այս ասելով նստեց տան մուտքի սանդուղտների մօտ գլտնուած աթոռի վրայ:

Սպան հրամայեց զինուորիկներից չորսին՝ տունը պահպանեն չորս կողմից և տնից դուրս զնալու ամեն մի փորձ անողին իսկոյն հրացանի բռնեն. մնացածներին հրամայուեցաւ տունը տակն ու վրայ անել և խուզարկել:

Պատաւ հօրաքոյրը սաստիկ վախեցաւ և դեռ ևս մնալով սեղանատանը, իրեն յուզող ու անհանգստացնող հարցերի պատասխանը ոչ ոքից ստանալ չէր կարողանում:

Ձինուորիկներն ամբողջ տունը քրքրեցին՝ ներքնայարկից մինչև կտուրը, նոյն իսկ պատերը չէին թողնում-անցնում առանց շօշափելու: Տունը խուզարկելուց յետոյ սկսեցին տակն ու վրայ անել ախորը, գոմանոցը, սայլատունը, մարազը, ա-

մին տեղ և ամեն ինչ նայեցին, ոչ մի տեղ առանց աչք ու ձեռք ձգելու չթողեցին, բայց թագնուած սպան չէր երևում: Հրամանատարի կատաղութիւնը աւելի ու աւելի էր դրգուում, մանաւանդ որ համոզուած էր, թէ փախստականն այդտեղ էր թագնուած: Հօ դետինը պատուել, մէջը չէր անցել:

Հայհոյում, անիծում, սպառնում էր, առանց մտքովն իսկ անցնելու թէ այն ծառի մօտով քանի անգամ էր անցել, որի խոտոչում հալածական թշնամին էր ապաւինած:

Զինուորները յետևը ձգած մօտեցաւ դժգոյն, տխրադէմ Ծուշանիկին:

Մի ներքին, գաղտնի ձայն ասում էր, որ այդ թոյլ կինը կարող էր ցոյց տալ, թէ թագնուած սպան որտե՞ղ էր և այն գիտակցութիւնը, որ իւր առաջ գտնուած կինը հրաժարում է ցոյց տալուց, նորա մէջ կատաղի դայրոյթի բարբոքում բռնկեցրեց:

Յամառութիւնն ու սառնասիրտ անգթութիւնը, որ յատուկ էր նորա ցեղին, ստիպում էին նորան անպատճառ ճշմարտութիւնը իմանալ, ինչ գնով էլ որ լինէր, այդ մարմնով թոյլ, բայց հոգով արի կնոջից:

Նա, այդ թոյլ արարածը համարձակում է հակառակել և, գուցէ, իւր յամառութեամբ ամբողջ պատերազմի բաղադր խաղի դնել...

Սպան վճռեց երկիւղ ազդել, սպառնալիքներ կարգալով և դորանով, գոնէ, ստիպէր խոստովանել:

Դրսից համոզող աղմուկի ձայնի վրայ հօրաքոյր Անոյչը պատերը շօշափելով հասաւ մուտքի դռանը և երկիւղից կիսակենդան, հազիւ ոտքի վրայ գնալ կարողանալով, յենուեցաւ դռան կողին:

Տիկին, գոռաց սպան բարկութիւնից դողացող ձայնով, — կրկին անգամ պահանջում եմ, որ յայտնէք, թէ որտեղ է գտնուում թագնուած սպան:

Տիկինը պատասխանեց մի ակնարկով, որ լի էր թունաւոր արհամարհանքով.

Սպան դարձաւ գինևորներին և հրամայեց մի այնպիսի ձայնով, որ զինուորների ականջները քիչ էր մնում խլանար:

— Տարէք այս կնոջն այնտեղ, մարմանդի մէջ տեղը դրանուած շագանակի ծառի մօտ:

Զինուորները կամեցան մի քայլ անել դէպի տիկինը, բայց վերջինս ինքը, այնողողդ քայլերով դիմեց ցոյց տուած տեղը, ամենևին մտքովն իսկ չանցնելով, թէ ինչո՞ւ համար:

Յանկարծ խուլ հեծկլտոցների ձայնը զրաւեց նորա ուշադրութիւնը և աւամայ յետ նայեց: Դուան շէմքի վրայ հօրաքոյր Անոյն էր թարտում. երկիւղը և յուզումը սաստիկ ազդել էր նորա վրայ և առաջ էր բերել իւր «ընկնելու» հիւանդութեան զարհուրելի հետեանքները: Մաթթաղինէն վազեց խեղճ պառաւին օգնելու: Շուշանը կամեցաւ ինքն ևս հօրաքոյրն օգնութեան հասնել, բայց զինուորները փակեցին ճանապարհը և թոյլ չտուին: Եւ երբ մօտեցաւ ծառին, սպան հանեց իւր զըրպանից մի թաշկինակ և հրամայեց կապել կնոջ աչքերը:

Անբերկիւղ կինը հասկացաւ, թէ ինչ վիճակ էր սպասում իրեն. մօտեցող զինուորի ձեռքից կորզեց թաշկինակը և շարժուեց սպայի ոտքերի տակ:

— Գուցէ, ձեր հայրենակիցները, ասաց նա, կարիք են զգում իրենց աչքերը կապն, երբ մահը կանգնում է նոցա առաջ, բայց մենք կարիք չունինք դորան... Մեղանում ինչպէս տղամարդիկն, այնպէս և կանայք գիտեն մեռնել,— աւելացրեց նա հպարտութեամբ:

Սպան միայն ուսերը թոթուեց և հրամայեց զինուորներին տասը քայլի վրայ կանգնել դժբաղդ կնոջից և հրացանները պատրաստեն:

— Հինգ ըոպէից յետոյ, ասաց նա չոր, անտարբեր ձայնով, եթէ չկամենաք ասել այն, ինչ որ ես եմ կամենում իմանալ, կհրամայեմ ձեզ հրացանի բռնել:

Եւ ժամացոյցը ձեռքն առնելով, սկսեց մարմանդի վրայ յետ ու առաջ գնալ-գալ: Ի՞նչ էր մտածում դժբաղդ կինն այդ վերջին ըոպէներին, ըոպէներ, երբ մտածողութեան ունակութիւնը այնպէս աճուում, ընդարձակուում է, որ ստիպում է իւր ամբողջ անցած-գնացած կեանքը նորից ապրել: Սկիզբը նա մտածում էր ամուսնու մասին, յետոյ մտքերն անցան որդու վրայ, իւր թանգագին որդու վրայ, որի անվեհերութեամբ աւամայ հրճուում էր, բայց և գովել չէր կարողանում այն, որ իրեն թողեց-հեռացաւ: Միթէ ինքը պէտք է մեռնի, առանց նորան տեսնելու: Սակայն դեռ չէր գիտէ: Գուցէ հէնց այդ ըոպէին նա նոյն իսկ կենդանի էլ չէ, այդ ըոպէին, երբ ինքը մի բարոյական հոգեվարքի մէջ է գտնուում, որ աւելի անտանելի է, քան ֆիզիքականը: Գայելով իւր անվեհերութեան, տիկինն զգում էր, որ արցունքը կոխում է աչքերը: Մի գերբնական ճիգ թափեց, որպէս զի անձկալից մտքերը վանէր և չկամենալով իրեն մահ պատրաստող թշնամիների առաջ թոյլ

երևալ, որ սլատրաստուում էին հրացանի բռնել մի թոյլ, անզօր ու անօգնական կնոջ: Տենդային դողը բռնել էր նորան, զգում էր թէ ինչպէս արիւնը եռում էր իւր երակներում: Ձինուոր-նհրի աւագը կանգնեց իւր առաջ. այդ օտար մարդը չէր կարող չնկատել, թէ ինչպէս կերպարանափոխուեց նորա գեղեցիկ դէմքը. սակայն չէր նկատուում թէ կարեկցութեան ամենափոքր նշոյլ անգամ մտնէր նորա սրտի մէջ:

— Անցաւ հինգ բոպէն, խօսեց նա, եթէ չէք կամենում մեռնել, ասացէք, որտեղ է գտնուում այն թագնուած մարդը, որին որոնում եմ, իսկ եթէ անակնկալ կերպով կարողացել է փախչել-ազատուել, որ անհնար է, մինչև մեր գալը, ապա ասացէք որ ճանապարհով է փախել:

— Ո՞ր ճանապարհով! — շնչաց խեղճ կինը, որ ճանապարհով, կամաց կրկնում էր նա, կարծեմ չհասկանալով, թէ ի՞նչ են հարցնում իրենից: Յետոյ յանկարծ ուղղուեցաւ ամբողջ մարմնով. աչքերը փայլատակեցին մի օտարոտի կրակով և սկսեց խօսել, կարծես զառանցելիս լինէր և ձայնը հետզհետէ բարձրացնելով:

— Ո՞ր ճանապարհով: Օ՛, նա ընտրեց պատուաւոր, ազնիւ ճանապարհ, ընտրեց փառքի ճանապարհը, մի ճանապարհ, որ երբէք դուք գտնել չէք կարող... որովհետև դուք կվերադառնաք յուսահատութեան, անպատուութեան ճանապարհով:

... Ձարկ, յանկարծ գոռաց սպան, աւելի ևս կատաղած այդ մարգարէական զառանցից:

Լսուեց ահանջ խլացնող մի որոտ...

Մի քանի բոպէ յետոյ սպան զինուորնհրի հետ առաջ էր սլանում, իւր յետևը թողնելով որբացած տունը, ուր պառաւ Մագթադինէն լալիս էր մեռնող հօրաքրոջ վրայ, իսկ սեղանատանը կատուն ամենայն հանգստութեամբ մաքրագարդում էր վառեկների մնացորդը:

Մարմանդում, շագանակենու ստուերի տակ, ընկած էր դժբաղդ կնոջ փռուած դիակը. մօտը ոռնում էր սպանական շունը և ժամանակ-ժամանակ լիզում էր յաւիտենական քնով քնած իւր տիրուհու ձեռքերն ու դէմքը:

Այդ կնոջ հերոսական անձնագոհութիւնն իզուր չանցաւ. նորա մահուան ակամայ պատճառ սպան անլտանդ ցած իջաւ իւր թագստից և կարևոր տեղեկութիւնը իւր ժամանակին հասցրեց գլխաւոր բանակը:

Թարգմ. Տ. Վ.